

УДК 37.035.6.001.141(477) "19"

ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДҐРУНТЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Кульчицький Віталій Йосипович
м. Тернопіль

У статті розглянуто філософське підґрунтя патріотичного виховання в Україні другої половини ХХ століття; зосереджено увагу на філософському підході радянської освітньо-виховної системи щодо патріотичного виховання молоді; проаналізовано значення патріотичного виховання як діалектичного явища; окреслюється мета та зміст патріотичного виховання в Україні II половини ХХ століття, як педагогічної системи, яка має філософську основу; досліджено основні прогресивні ідеї та недоліки процесу формування радянського світогляду особистості із позицій сучасності.

Ключові слова: філософія освіти, патріотичне виховання, морально-патріотичні цінності, особистість, молодь.

Постановка проблеми. Сьогодення вимагає відродження і розвитку української національної системи освіти і виховання. Освіта – це засіб формування знань, світогляду і віри, мудрості і високої свідомості, доброчесності та культури. Головна мета освіти – сприяти розвитку характерів людей і поколінь, що досягається через синтез виховання і навчання, патріотизму і професійності, багатовікового досвіду народів на ґрунті національної філософії, розуміння того, що кожна людина – це неповторний світ, специфічно обдарованої від природи особистості, і завдання педагога полягає у тому, щоб допомогти пізнати себе, створити і реалізувати себе.

У кожному історичному епоху погляди на патріотизм змінювалися в залежності від тієї ідеології, яка панувала в країні та соціального устрою суспільства, але всі вони зводилися до одного: патріотизм – це, перш за все, любов до Батьківщини і діяльність на її користь.

Сучасна педагогічна наука безперервно повинна еволюціонувати, набувати все глибшого національного змісту і характеру, творчо використовуючи кращі досягнення попередніх поколінь. Вдосконалюється й філософія та ідеологія, методологічні, теоретичні положення. Молоді потрібно оволодіти не лише системою наукових знань, а насамперед цілісною національною культурою, духовністю.

Необхідно пам'ятати, що патріотичне виховання виступає складним соціально-культурним, політичним феноменом, що слугує консолідації нації. Українська педагогіка за своїм змістом і спрямуванням має гармонійно поєднувати у своїй науковій діяльності – історію, сучасне і майбутнє нашої нації і держави. Творчо відроджуючи вітчизняні виховні традиції, багато педагогів успішно використовують ідеї, принципи, засоби педагогічної науки другої половини ХХ ст. з метою поліпшення патріотичного виховання молодого покоління, формування у нього політичної культури, сили волі і сили духу, усвідомлення прав і обов'язків перед Батьківщиною, відповідальності перед рідним народом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, пов'язана із сутністю патріотичного виховання, давно має місце в філософії. Теоретичну базу дослідження складають ідеї вітчизняних філософів, що характеризують ціннісний аспект національної самосвідомості та форми її вияву І.Бичко, А.Бичко, В.Жмир, І.Зязюн, В.Кремень, С.Кримський, І.Миронюк, М. Попович, Ю.Римаренко, М.Русін, В.Табачковський, Т.Хорольська та ін.

Метою статті є обґрунтування філософського підґрунтя патріотичного виховання молоді в Україні другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. У словниковій літературі категорія «філософія» (грец. *phileo* – люблю і *sophia* – мудрість) означає науку про загальні закономірності, яким підкоряється як буття (природа і суспільство), так і мислення людини, процес пізнання. Термін «основа» визначається як внутрішня структура, що обумовлює вид, характер чого-небудь, а також те головне, що є суттю його, джерелом або базисом. Таким чином, філософські основи сучасної педагогічної діяльності слід розуміти як орієнтовні загальні закономірності розвитку природи, суспільства, людської особистості [9]. Саме тому, методологічною основою педагогіки є філософія.

Сьогодні одночасно співіснують різні філософські напрями, які виступають у ролі методології педагогіки: екзистенціалізм, неотомізм, неопозитивізм, прагматизм, неопрагматизм, біхевіоризм, діалектичний матеріалізм та інші. Але й освіта, у свою чергу, здійснює великий вплив на філософію. У зв'язку з цим видатний американський філософ і педагог Джон Дьюї писав: «Коли філософська теорія байдуже відноситься до виховання, то вона не буде жити» [1, с.55]. Виходячи з цього, він розглядав саме результати освітньої діяльності як головний критерій істини її філософських засад, а систему освіти як найважливіший засіб «покращення суспільства», вирішення його найгостріших проблем.

Таким чином, необхідно відзначити, що патріотом не народжуються, а саме в соціумі відбувається формування й розвиток патріотизму, як продукту розвитку особистості. Тому не можна забувати, що процес виховання молоді в душі патріотизму тісно пов'язаний із необхідністю створення можливостей для самореалізації молодих громадян у всіх сферах суспільного життя.

Марксистська філософія розглядала виховання як цілеспрямований, свідомий процес розвитку особистості шляхом управління обставинами, в яких вона діє. Зміст, методи і форми виховання залежать перш за все від конкретних соціальних умов, у яких воно здійснюється, включаючи усі сторони суспільно-історичної практики: соціальну і нормативну структуру суспільства, його ціннісні орієнтації. Таким чином, у марксистському розумінні соціалізація – це не адаптація до існуючого суспільного ладу, неминучим наслідком якого стане деперсоналізація особистості, а процес формування її морально-патріотичних цінностей, перетворення людини у свідомого і активного члена суспільства [12, с.182].

Філософський підхід можливий у площині будь-якої науки, він веде до пізнання, до розуміння свого предмету дослідження на рівні узагальнення. Будь-яка педагогічна система має філософську основу. Основою радянської педагогічної виховної доктрини був діалектичний матеріалізм.

Аналізуючи дослідження засновників діалектичного матеріалізму слід виокремити його базову основу, джерелами якої виступають: 1) французький матеріалізм; 2) англійське економічне вчення; 3) німецька класична філософія. Потрібно відмітити, що ідеологи радянської держави називали діалектичний матеріалізм «основою всякої дійсно передової науки» [7, с.25].

В «Історії ВКП(б)» подається чітке визначення радянської філософської доктрини: «Діалектичний матеріалізм – є світогляд марксистсько-ленінської партії. Він називається діалектичним матеріалізмом тому, що його підхід до явищ природи та метода вивчення явищ є діалектична, а його тлумачення явищ природи, його розуміння явищ природи, його теорія – матеріалістична. Історичний матеріалізм є поширення положень діалектичного матеріалізму на вивчення суспільного життя, на вивчення історії суспільства» [7, с.91].

Діалектичний матеріалізм характеризують дві основні риси. По-перше – визначення матерії за основу буття. «Матерія є первинна, бо вона є джерело відчуттів, уявлень, свідомості, таким чином свідомість вторинна, оскільки вона є відбиток матерії, відображення її» [7, с.109]. Отже, визнаючи матерію за основу буття, радянські філософи стверджували, що основне в історії розвитку людства – матеріальні відношення.

По-друге – діалектичний матеріалізм розглядає явища в їх взаємному зв'язку й розвитку. «Всупереч метафізиці діалектика розглядає природу не як випадкове з'єднання предметів і явищ, незалежних одне від одного, а як єдине ціле, де явища органічно поєднані одне з одним...» [7, с.100].

Такий розвиток буття підлягає трьом законам діалектики: 1) закону єдності суперечностей; 2) переходу кількості в якість; 3) закону заперечення заперечення.

Перший закон, який ще називають законом полярності, полягає у тому, що кожна річ, кожне явище мають у собі протилежні елементи, властивості та якості. Боротьба цих протилежностей і є основною рушійною силою розвитку буття. Другий закон є органічним продовженням першого. У процесі розвитку буття протилежності поглиблюються, і нарешті настає момент, коли виникає вибух чи стрибок, у наслідок чого явище переходить в нову стадію свого розвитку, кількість переходить у якість. Третій закон полягає у тому, що явище, переходячи у нову стадію розвитку, зберігає деякі риси попередньої стадії, однак уже на вищому рівні. Саме завдяки такій властивості знімаються заперечення, нове об'єднується зі старим.

Потрібно відзначити, що діалектика не вичерпується її трьома найзагальнішими основними законами. Об'єктивний світ безмежно різноманітний не тільки у своїх поодиноких проявах, але й у багатстві своїх закономірних сторін і відношень, які також є предметом дослідження марксистської діалектики, нерозривно пов'язаним із її вченням про категорії.

Внаслідок дії цих законів, вважали представники радянської філософії, виникає людська свідомість. Теоретики марксизму-ленінізму явища соціального життя людства намагалися підвести під згадані вище три закони діалектики. Особливого значення вони надавали закону єдності суперечностей, вважаючи, що він є основною рушійною силою суспільства.

У зазначений період філософи, психологи, педагоги розробляли питання про форми суспільної свідомості, одним із яких і виступає патріотизм. Період будівництва комунізму був разом з тим періодом формування нової людини, нового суспільства. Це вимагало від науковців ще більшої уваги до наукової розробки проблем комуністичного виховання, шляхів утвердження патріотично-морального кодексу будівника комунізму як принципів життя і праці кожної молодої людини [6, с.717-719].

Визначаючи патріотизм, як моральний і політичний принцип, соціальне відчуття і суспільну свідомість, змістом якого є любов до Батьківщини, представники радянської філософії, на основі вчення про природу і суспільство будували своє вчення про мораль. Мораль, учили теоретики марксизму-ленінізму, є одна із форм ідеології, адже за їх твердженням «... це те, що служить руйнуванню старого суспільства і об'єднанню всіх трудящих, через патріотичну любов, навколо пролетаріату, що створить нове суспільство...» [5, с.188-197].

У будь-якій системі моралі центральне місце посідає вчення про критерії моральності. Так, наприклад, Аристотель за критерій моральності визнає втіху (задоволення), Епікур – щастя, Кант – обов'язок. Комуністичний режим за критерій морально-патріотичної системи визнавав користь вчинку.

Питання комуністичної моралі та патріотизму посідали важ-

ливе місце в документах і рішеннях XX, XXI і XXII з'їзд КПРС, у ній Програмі комуністичної партії. «Партія, – записано у Програмі КПРС, – вважає головним в ідеологічній роботі на сучасному етапі виховання всіх трудящих в дусі високої ідейності і відданості комунізму, комуністичного ставлення до праці і суспільного господарства, цілковите подолання пережитків буржуазних поглядів, всебічний, гармонійний розвиток особи, створення справжнього багатства духовної культури. Особливого значення партія надає морально-патріотичному вихованню підростаючого покоління» [4, с.22].

З цієї проблеми у працях українських філософів (Є. Федоренко, Я.Блудова, М.Семашко, Л.Сохань, А.Степанченко, С.Черкасова) ключове місце посідало питання особистих і громадських інтересів при соціалізмі, розкриттю таких рис комуністичного патріотизму і моралі, як колективізм, повага правил громадського порядку, скромність, чесність, правдивість, героїзм, любов до радянської Батьківщини [8, с.579].

Важливу роль у філософському обґрунтуванні процесу виховання науковці другої половини XX ст. відводили морально-патріотичному вихованню молодої людини. Таке розуміння проблеми найбільшою мірою відповідало змісту основної мети виховання – формування гармонійно розвиненої особистості патріота. Гармонійно розвинута особистість – це людина високо освічена, переконлива, допитлива, шукаюча, віддана своїй Батьківщині. Таким чином морально-патріотичній особистості притаманна громадянськість, яка означає повагу людини до суспільства, до інших людей, а отже і повагу та любов до своєї Батьківщини [12, с. 158].

Діалектико-матеріалістична педагогіка виходила з того, що особистість є об'єктом і суб'єктом суспільних відносин. Її розвиток детермінований зовнішніми обставинами і природною організацією людини. Провідну роль у розвитку особистості відіграє виховання. Виховання є соціальним процесом, що має історичний і класовий характер. Особистість і діяльність людини знаходяться у єдності: особистість проявляється і формується в діяльності.

У працях філософів радянського періоду патріотизм, а відповідно до нього патріотичне виховання, визначалися з посиланням на праці В. Леніна, який розглядав це поняття як «одне з найбільш глибоких почуттів, закріплених віками і тисячоліттями відособлених вітчизн» [5, с. 190].

Аналіз філософської літератури II половини XX століття показує, що ряд авторів, розкриваючи зміст поняття «радянський патріотизм», на перше місце ставили любов народних мас до Батьківщини, комуністичної партії, радянського ладу, свого народу, рідної природи (Н. Матюшкін, М.Мітін, А. Чопоров), інші підкреслювали в його змісті відданість своєму народові, який поєднується з повагою до інших народів, відданість справі комунізму, вірність соціалістичному ладу (М.Бабінов, Н.Горбунов, В.Курков) [11].

Важливе значення у розгортанні науково-дослідницької роботи з проблем патріотичного виховання підростаючого покоління з точки зору марксистсько-ленінської філософської теорії мали рішення пленумів ЦК КПРС, постанова ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах». «Теоретичною основою марксизму-ленінізму, – записано у Декларації наради представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн 1957 р., – є діалектичний матеріалізм. Цей світогляд відображає загальний закон розвитку природи, суспільства і людського мислення... Застосування діалектичного матеріалізму в практичній роботі, виховання кадрів працівників і широких мас в дусі марксизму-ленінізму (ми повинні розуміти, що саме в дусі патріотизму) – це одне з актуальних завдань комуністичних і робітничих партій» [8, с.612].

У радянській філософській літературі важливе місце посідало питання про остаточну перемогу соціалізму. Саме тому, особливого значення у пропагандистській роботі надавали радянському патріотизмові і пролетарському інтернаціоналізмові. У постанові чергового Пленуму ЦК КПРС 1963 р. «Про чергові завдання ідеологічної роботи партії» особливо підкреслювалося, що націоналізм за своєю природою ворожий соціалізму, марксистсько-ленінському світоглядові, дружбі народів. У Програмі зазначалося, що виховання радянських людей в дусі пролетарського інтерна-

ціоналізму і радянського патріотизму є одним з головних завдань усієї культурно-ідеологічної роботи [8, с.624].

Як відомо, проблеми філософії освіти в колишньому Радянському Союзі, зокрема і в Україні, систематично не розроблялися. Лише в останні роки горбачовської перебудови відбулась перша велика Всесоюзна конференція «Творчість та педагогіка», на якій відбулась дискусія між тими педагогами і філософами, які займались проблемами філософії освіти [2]. У книзі «Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу» М. Горбачов відзначав, що морально-патріотичне начало пробуджує в людині активність, зацікавленість. А ці якості, в свою чергу, виступають основним спонукальним мотивом розвитку потреб, які характеризують гармонійно розвинену особистість, – потреба в постійному вдосконаленні, в знаннях, в культурі, в праці. Від морально-патріотичного змісту людини залежить її здатність зберегти своє Я – відчуття власної гідності, самоповаги, здатність здійснювати в самих складних ситуаціях вільний вибір.

Хоч і з певним запізненням, проблеми філософії освіти почали більш систематично розроблятися і в Україні. Значну роль в цьому відіграла Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія освіти в сучасній Україні» (1996 р.). Таким чином, йдеться про те, що взаємодія між філософією і освітою завжди відіграла суттєву роль у розвитку людства.

Більшість дослідників проблем філософії освіти, у тому числі і українських, виходили з того загального принципу, що головна мета освітньої діяльності повинна спиратись на принцип формування такої всебічно розвиненої людини, яка б більш-менш гармонійно поєднувала свої інтереси і свій високий професіоналізм з загальними цінностями та інтересами (державними, загальнолюдськими тощо) [10].

Саме тому, однією з найважливіших завдань сучасності, у контексті патріотичного виховання, є формування у молодого покоління понять Батьківщина та Вітчизна. Батьківщина включає у собі усе різноманіття соціальних і природних чинників, які ми називаємо поняттями сім'я, місто чи село. У процесі свого розвитку кожен із нас поступово усвідомлює свою приналежність до сім'ї, колективу, народу. Вершиною патріотичного виховання є усвідомлення себе громадянином України. Як неможливо навчити любові до Батьків одними закликами, так неможливо виховати громадянина з школяра, який вивчав Батьківщину лише з книжок. Патріотизм має виховуватись у постійному спілкуванні з природою, широкому знайомстві з соціальними умовами народу.

Вітчизна розглядається як соціально-політичне явище, оскільки його природа зумовлена певними суспільними відносинами, економічним і політичним ладом. У структуру даного понят-

тя включаються характеристики політичного, соціального, культурного середовища. Перша визначається сукупністю політичних організацій і відносин суспільства; друга – сукупністю суспільних відносин і структурою суспільства; третя – поширеними в суспільстві формами культури і духовними цінностями [3, с. 49-50]. Як показує історичний аналіз, із занепадом родового ладу, коли суспільна влада перетворюється в державу, почуття прихильності і любові до рідної території з'єднується з громадянською відповідальністю, внаслідок чого посилюється соціальний зв'язок особистості з Вітчизною.

Висновок. Кожна епоха як досить тривалий проміжок історичного часу має свої ознаки: спосіб виробництва, державний і суспільний лад, культурні надбання, спосіб і стиль життя. Нашому поколінню випало жити на зламі епох – періоді становлення та розвитку незалежної демократичної України. Нова ідеологія освіти, затверджена в Конституції України, повинна працювати на процес державотворення, становлення народу України як політичної нації. Нова філософія патріотичного виховання утверджує погляд на особистість як найвищу цінність суспільства, здатну на національному ґрунті відстоювати цілісність держави та незалежність Батьківщини.

Отже, саме тому слід зауважити, що філософським підґрунтям патріотичного виховання молоді в Україні другої половини ХХ століття були: - посилення соціального зв'язку із Вітчизною; - накопичення морально-патріотичних переконань у процесі взаємодії із соціумом; - виховання вольових рис особистості у поєднанні із знаннями, почуттями та діями на користь Батьківщини.

Важливо, щоб ідеї, погляди молоді людини стали її міцними переконаннями. А це багато в чому визначається морально-патріотичними і вольовими рисами особистості, їх взаємозв'язком, що забезпечують єдність слова і діла, спонукаючи спиратися на свій внутрішній імператив, і перш за все на веління совісті.

Отже, патріотизм – це поєднання знань, почуттів і дій. Таким чином, патріотичне виховання молоді – це організований, планомірний та цілеспрямований процес засвоєння особистістю національних цінностей і норм культури, спрямований на формування у неї національно-громадянської самосвідомості, патріотичних переконань та поведінки, усвідомлення своїх вчинків і дій на благо народу й держави, готовності до захисту Батьківщини.

Адже ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна та національно свідомою людина, яка наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, є носієм найкращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку та самовдосконалення.

Література та джерела

- Андрущенко В. Історія соціальної філософії (західноєвропейський контекст). / В.Андрущенко. – К. : Тандем, 2000. – 416 с.
- Гессен С. Основы педагогики (введение в прикладную философию) / С.Гессен. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
- Голотвіна Х. Традиції радянського патріотизму / Х.Голотвіна, Р.Мирський. – М. : Думка, 1975. – 200 с.
- Лебедев А. Социальные права и патриотизм / А.Лебедев // Психолого-педагогические проблемы повышения эффективности патриотического воспитания школьников и студенческой молодежи. – Тверь: ТФ МГЭИ, 2004. – Т.1. – С.22
- Ленін В. Цінні визнання Пилима Сорокіна / В.Ленін. – Повна збір. твор., Т.37. – С. 188-197
- Липинський В. Націоналізм, патріотизм і шовінізм (Лист В.Липинського до Богдана Шемета) / В.Липинський // Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 39-40. – Ч. II. – С.717-719
- Маслов Н. Краткий курс истории ВКП(б) – энциклопедия и идеология сталинизма и постсталинизма: 1938 – 1988 гг. / Н.Маслов // Советская историография. – М., 1996. – С.25-115
- Нарис історії філософії на Україні / [Д.Острянин, В.Євдокименко, М.Гончаренко, Г.Ємельяненко та ін.] – К. : Наукова думка, 1966. – 656 с.
- Пальчевський С. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник / С.Пальчевський – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
- Філософія виховання : навчальний посібник для студентів педвузів / [М.Култаєва, І.Прокопенко, О.Микитюк, Г.Троцько та ін.]. – Х. : Лемінги, 2001. – 271 с.
- Філософський енциклопедичний словник / Редкол.: В.Шинкарук та ін.; НАНУ, Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
- Шварцман К. Философия и воспитание: Критический анализ немарксистских концепций / К. Шварцман. – М.: Политиздат, 1989. – 208 с.

В статті розглянуто філософське основи патріотичного виховання в Україні другої половини ХХ століття; зосереджено увагу на філософському підході радянської освітньо-виховної системи до патріотичного виховання молоді; проаналізовано значення патріотичного виховання як діалектичного явища; визначається мета і зміст патріотичного виховання в Україні другої половини ХХ століття, як педагогічної системи, яка має філософську основу; досліджені основні прогресивні ідеї та недоліки процесу формування радянського світогляду з позицій сучасності.

Ключові слова: філософія освіти, патріотичне виховання, морально-патріотичні цінності, особистість, молоді.

The paper considers the problem of philosophical foundations of patriotic education in Ukraine in the second half of XX century; focuses on the philosophical approach of soviet educational system for patriotic education of youth; the importance of patriotic education as a dialectical phenomenon has been analyzed; the purpose and content of patriotic education in Ukraine in the second half of the XX century have been outlined as a pedagogical system that has a philosophical basis; the research of progressive ideas and disadvantages of the process of formation of the Soviet ideology of a person from the point of view of modern time has been conducted.

Key words: philosophy of education, patriotic education, moral and patriotic values, personality, youth.